

ÖT PONDUST FIZETŐK ÉS VÁRHOSPESEK

A címben szereplő két társadalmi csoport mibenlétéről, egymáshoz való viszonyáról egy évtizeddel ezelőtt Szűcs Jenő gondolatgazdag tanulmányában ekként nyilvánított véleményt: „Az 1260-as évtizedben tűnik elő egy eleddig ismeretlen réteg a várnépi parasztok közt, melynek neve: »öt pondust fizetők«. E réteg csupa északnyugati várispánságban, Szolagyőr csallóközi tartozékain (*castrenses solventes comiti seu castro quinque pondera* 1261), valamint Nyitra (1263), Komárom (1267) és Győr (*populi castri quinque ponderum solventes* 1271) várának szervezetében adatható. Nyilvánvaló, hogy az új réteg tagjai egyfelől várnépi parasztok, másfelől viszont nem minden »várbeli« lett ilyen cenzusfizetővé, mert mind a csallóközi, mind a győri esetben határozottan megkülönböztetik őket egyfelől a várjobbágyoktól, másfelől a közönséges várnépi parasztoktól (*castrenses, populi castri*). Bizonyos Tina földet például a Csallóközben egyszerű »várbeliek« és »öt pondust fizetők« közös határhasználatban művelték, a föld harmadik része pedig olyanok birtokában volt, akik legalábbis azt állították magukról, hogy várjobbágyok. Az új névvel csaknem párhuzamosan, csupán egy évtizednyi késéssel bukkan fel egy másik új név a várszervezetben, éspedig részint nagyjából az előző területen, Trencsén (1270), Hont (1284), Pozsony (1294) vára tartozékain, részint a felosztott országterület egyéb nyugati, királyi részein, Baranya Dráván túli aszuági vidékein (1259–1270) és Zágrábban (1291), valamint Zalában (1271) és Vasban (1291) is: a »a vár vendégtelepei« (*hospites castri*). Helyzetükre két körülmény világít rá. Az egyik, hogy az igazi, szabad vendégtelepesekkel (*hospites liberi, regni*) ellentétben a vár joghatósága alá (*sub iurisdictione castri*) tartoztak, de egyidejűleg valamiképpen mégis »a vendégek szabadsága alatt« (*sub libertate hospitum*) éltek. A másik körülmény, hogy mindez felbukkanásuk idején már múlt időben van: elhagyott, elpusztásodott földjeiket a királyi hatalom IV. Béla halála után eladományozta. Nevük ugyanakkor tűnik el az oklevelekből, amikor az alig egy évtizede szereplő »öt pondust fizetők« is, mely utóbbiak különben Győr-Váralján az egyszerű várnépbeliek előtt, de a tulajdonképpen győri *hospesektől* megkülönböztetve szerepelnek utolsó ízben, midőn V. István az ő státusukat is eltörölte a városprivilegium által (1271). A két kéréséletű megnevezés kellő biztonsággal összekapcsolható, mert nagy valószínűséggel ugyanarra a jelenségre vonatkozik. IV. Béla király az 1250/60-as évek fordulóján valószínűleg létrehozott egy pénzcenzust fizető paraszti telepesréteget a várszervezetben is,

melyet a vendégtelepesek »szabadságainak« egy szerényebb és korlátozottabb kiadásával ruházott fel”.

Amikor tehát IV. Béla létrehozta a „várvendégek” réteget, célja ez volt: „túlzott előresietés helyett a »szabadság« egy szerényebb »státusán« létrehozni a királyi birtokok hierarchiájában – anélkül, hogy maga a hierarchikus szervezet sérelmet szenvedne – egy »quasi-hospes« réteget, mely ennél fogva számarányában tömegesebb lehet, mint az igazi szabad vendégtelepesek paraszti elitje, miközben funkcionálisan ugyanazt a szerepet tölti be: a népek »szétszóródásának« a »szabadság« egy bizonyos fokával hivatott elejét venni. A kísérlet azonban elkésett, mert egyrészt maga a várbirtokállomány már feltartóztathatatlanul morzsolódott szét, másrészt az idő túl is lépett e váltig »hierarchizált« és mérsékletes reformkísérleten. A királyi birtok eme új telepeseit a korlátozott jogok már nem kötötték meg, elszökdöstek más földesurakhoz, hogy egyáltalán nevükről is már csak elnéptelenedett földjeik kapcsán értesüljünk. Nem is feltétlenül az »igazi« *hospes*-szabadság, hanem egyszerűen az országszerte terjedő »jobbágyi szabadság« tette semmissé IV. Béla parasztreformjának ezt az ágát”.¹ Noha Szűcs Jenő párhuzamba állítja ezt a várbirtokon megvalósítani szándékolt reformkísérletet a király magángazdaságában, a zólyomi uradalomban lezajlott reformmal, magunk alábbi vizsgálódásainkban nem térünk ki a zólyomi helyzet ismertetésére, megelégszünk azzal, hogy a források tükrében tegyük mérlegre Szűcs Jenő idézett fontos megállapítását, azt, hogy az öt pondust fizetők és a várhospesek azonos társadalmi kategória jelölésére szolgálnak-e (ahol az első terminus a kötelezettségek, a másik – a *hospes* szó révén – a jogok oldaláról rögzíti társadalmi állapotukat), illetve hogy e két néven szereplő társadalmi csoport IV. Béla tatárjárás utáni társadalmi reformjának köszönhető-e – rövid ideig tartó – létét.

A két elnevezés közül sokkal nehezebb véleményt formálni az öt pondust fizetők-ről. Némileg könnyebbé teszi helyzetünket az a körülmény, hogy míg Szűcs Jenő négy adat birtokában vonta le következtetéseit, nekünk nyolc adat áll rendelkezésünkre, s valószínűnek tarthatjuk, hogy a kiadatlan (elsősorban magán-) oklevelekből e szám még növekedhet is. Mindenesetre a jelenleg ismert nyolc adat alapján módosítani kell a társadalmi csoport szereplésének időhatárait. Az öt pondust fizetők első adata 1256-ból,² utolsó adatai 1274-ből valók.³ Nyilvánvaló, hogy ezek számottevően

¹ SZÜCS JENŐ: *Megosztott parasztság – egységesülő jobbágyiség. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században.* Századok 1981. 300., 301.

² WENZEL GUSZTÁV: *Árpád-kori új okmánytár. I–XII.* Pest 1860–Bp. 1874. (a továbbiakban: W.) II. 270.

³ *Hazai okmánytár. I–VIII.* Győr 1865–Bp. 1891. (a továbbiakban: HO.) VII. 150–151.; SZENTPÉTERY IMRE–BORSA IVÁN: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II.* Bp. 1923–1987. (a továbbiakban: RA.) 2497. szám.

nem módosítják a Szűcs Jenő által megállapított kronológiai jellemzőket (1261–1271). A vizsgálatba újonnan bevont adatok egyike gömöri öt pondust fizetőkről szól,⁴ ez némileg árnyalja a területi elterjedésükről felvázolt elképzelést, ugyanis Gömör nehezen sorolható az északnyugati várispánságok közé. A nyolc adat együttese elsősorban a legfontosabb kérdés, az öt pondust fizetők társadalmi helyzete szempontjából igazít el bennünket. Az adatok legtöbbje kétségtelenül bizonyítja, hogy várhoz tartozó népelemről van szó, olyan emberekről, akik többnyire saját földdel rendelkeztek, mégha eredetileg e föld – bár e vonatkozásban csak kevés számú adat erősít meg bennünket – a vár tulajdona volt is.⁵ Jogállapotuk szolgálai volt. Perdöntő bizonyága ennek az, hogy *castrenses*, illetve *populi castri* (vagyis a várszervezet alávetett rétegét jelölő várnép) terminussal illették őket. Méginkább egyértelművé teszi ezt IV. Bélának az az 1267. évi oklevele, amely – társadalmi helyzetüket megváltoztatva – megtiltotta bárkinek, hogy a kiváltságolt öt pondust fizetőket korábbi szolgaságuk okán (*ratione pristinae servitutis*) zaklassák.⁶ Kiszolgáltattott helyzetüket mutatja, hogy IV. Béla 1261-ben egyházi kézre (a margitszigeti Boldogasszony- vagy Szűz Mária-egyháznak, az ottani domonkos apácakolostornak) adta egy csoportjukat.⁷ Öt pondust fizetők közé azonban jobbágyiak (azaz várjobbágyok) is tartoztak, legalábbis Gömörben.⁸

Valóságos anyagi helyzetükhöz olykor jogi állapotukat is hozzáigazították a királyok. Már 1261. évi adat szerint szolgagyőri várjobbágyokká lettek korábban öt pondust fizetők. IV. Béla és IV. László öt pondust fizetőket földjükkel együtt királyi szervienssé emelt Komárom, Gömör és Nyitra megyében, vagyis megnyitotta előttük a kialakuló köznemességbe vezető utat, V. István pedig a győri vár öt pondust fizető népeit a királyi hospesekkel egyesítette.⁹ Mindezek alapján úgy tűnik, az öt pondust fizetők eredetileg kötött helyzetű, szolgálai jogállású várnépek voltak, akik azonban nem osztoztak a várnépek általános helyzetében, vagyis nem jutottak túlnyomó részükben a jobbágyosság néven egységesülő alávetett osztályba, hanem közülük bizonyára számosan ráleltek az uralkodó osztályba vezető útra. Hogy az öt pondust

⁴ HO. VII. 150.

⁵ W. II. 270.; RA. 1269. szám (földjük eredetileg várföld volt); ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÓRÓS PONGRÁCZ: *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. II.* Bp. 1903. 323.; W. VIII. 81.; W. III. 158–159.; HO. VII. 151. (földjük eredetileg várföld volt); RA. 2497. szám.

⁶ GÁRDONYI ALBERT: *Budapest történetének okleveles emlékei. I.* Bp. 1936. (a továbbiakban: Bp. O.) 74.; W. III. 158–159.; STEPHANUS LADISLAUS ENDLICHER: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana.* Sangallen 1849. (a továbbiakban: E.) 528.; W. III. 159.

⁷ RA. 1269. szám; Bp. O. 74.

⁸ HO. VII. 150–151. L. ILA BÁLINT: *Gömör-megye. I. A megye története 1773-ig.* Bp. 1976. 108.; GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–III.* Bp. 1963–1987. (a továbbiakban: Gy.) II. 507.

⁹ RA. 1269. szám; W. II. 158–159.; HO. VII. 150–151.; RA. 2497. szám; E. 528.

fizetők miért emelkedhettek magasabbra, mint osztályos társaik zöme, erre Bolla Ilona magyarázata elfogadhatónak tűnik: „Különös gonddal ügyeltek a királyok azoknak a szolgáló népeknek a királyi (királynéi) hatalom alatt való megtartására és servilis státusuk változatlan megőrzésére, akik főleg ételmet és italt vagy megszabott összegű pénzt (például castrensis mansioként 5 pondust) szolgáltattak. Arról is intézkedtek, hogy szolgáltatásaik teljesítéséhez megfelelő nagyságú földjük maradjon. Mivel ezek a földek a paraszti átlagnál nagyobbak lehettek és viszonylag jó élet-körülményeket biztosíthattak a számban megfogyatkozott népességnek, így ezek nem is igyekeztek el helyükről”.¹⁰ Tény viszont, hogy ha helyükről nem is, de szolgálai (servilis) állapotukból – éppen gazdasági viszonyaik szolgálai átlagot (messze) meghaladó szintje miatt is – kitörni akartak, s jelentős részüknek ez sikerült. Az öt pondust fizető népelemek tehát szolgálai jogállapotból elindulva, azaz a társadalmi ranglétrán emelkedve jutottak be a jogilag egységesülő jobbágyságba vagy még magasabbra, a köznemesség soraiba.

Sokkal könnyebb helyzetben vagyunk a várhospesek megítélését illetően. Hogy a várhospesek és az öt pondust fizetők aligha azonosíthatók, már az 1271. évi győri hospes-kiváltság alapján gyanítható. V. István király ugyanis a győri királyi hospeseket a győri várba telepítve át, egyesítette velük a győri vár öt pondust fizető népeit, a szolgálgyőri vár népeit, hospeseket, a királyi tárnokok népeit stb., akik e királyi hospesek között éltek. Vagyis különbséget tett a hospesek (nem várhospesek) és az öt pondust fizetők között.¹¹ Nem kell azonban ebben a kérdésben egyetlen oklevél tanúságára hagyatkoznunk, hiszen a várhospesekről nem csupán az a hét adat szól, amelyet Szűcs Jenő említ, és nem csupán az 1259–1270 közti időszak és 1294 között, hanem ennek többszöröse, és jóval a tatárjárást megelőző időből is. Tudunkkal az első, várhospeseket említő oklevél 1208-ból való, amikor a Vasvárhoz tartozó Lendva föld határjárásában előforduló Rodina föld tulajdonosaiként vasvári hospesek szerepelnek (*terra hospitum Ferrei castris*).¹² Mivel azonban ez az adat esetleg magyarázható úgy is, hogy itt nem a vasi vár hospeseiről, hanem Vasvár település hospeseiről van szó, nagyon fontos körülmény, hogy másik adatunk is van – immár értelmezési nehézség által sem terhelve – a tatárjárást megelőző időből a várhospesre. 1238-ban IV. Béla király a szalkai apátságnak adományozta a trencséni vár Geszte nevű földjének felét e vár Geszte faluba való hospeseinek részén (*in*

¹⁰ BOLLA ILONA: *A jogilag egységes jobbágyszórály kialakulása Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből* 100. Bp. 1983. 235.

¹¹ E. 526–529. L. FÜGEDI ERIK: *Győr városának 1271. évi kiváltságlevele. Győr. Várostitörténeti tanulmányok*. Győr 1971. 109–117.; Gy. II. 597–598.

¹² RA. 237. szám.

parte hospitibus eiusdem castris [de Tyrinchen] de villa Gezte assignata).¹³ A tatárjárás utáni évtizedekben az ország legkülönbözőbb vidékein levő várak hospeséről olvashatunk, leggyakrabban abban a minőségükben, hogy földdel rendelkeznek. Így találkozunk pl. 1243-ban a pozsonyi, 1249-ben a szolnoki, 1251-ben az újvári, 1258-ban a nyitrai, 1263-ban a krasznai, 1266-ban a mosoni, 1259–1270 között a baranyai, 1271-ben a zalai vár hospeseivel, illetve földjeikkel.¹⁴ Igaz, vannak példák arra, hogy „elhagyott, elpusztásodott földjeiket a királyi hatalom IV. Béla halála után eladományozta”, így pl. IV. László 1284-ben Hontvár Hont nevű földjét (ahol a vár joghatósága alatt a hospesek szabadsága szerint élő népek laktak), III. András 1291-ben várhospesek által lakott Zágráb megyei földet, 1294-ben pedig hajdan pozsonyi várhospesek által benépesített Pozsony megyei földet idegenített el.¹⁵ de számos adat bizonyítja azt, hogy a várhospesek nem tűntek el IV. Béla halálakor a történelem színpadáról. 1271-ben arról értesülünk, hogy zalai várföldön *most* zalai várhospesek élnek. 1288-ban a Pozsony melletti Széplakon tartózkodtak a pozsonyi vár hospesei. 1284-ben a pozsonyi vár hospeseinek ispánja bukkan elénk.¹⁶

Forrásaink megadják a lehetőséget, hogy a várhospesek eredetéről és jogállásáról képet alkothassunk. IV. Béla király 1241. február 27-i oklevele arról számol be, hogy miközben az uralkodó a várak kötelezettségeit rendezte, a trencsényi vár jobbágysági perbe fogtak négy, Zamárd faluba való személyt, azt állítván róluk, hogy a vár szállásadó jobbágyságuk kötelékébe tartoznak. Ők négyen viszont azt állították, hogy szabadok és németországi hospesek. A király parancsára Lodomér trencsényi ispán által elvégzett vizsgálat kiderítette, hogy azok Németországból jöve szálltak meg a lakatlan és műveletlen Zamárd földön, s hat mansio közül egy felfegyverzett vitézt tartoznak a trencsényi ispán társaságában hadba küldeni, és semmi másban nem tartozzanak a várispánt szolgálni. Ámha alkalmasak lennének a vár tisztségeire (*dignitates castris*), gáncsoskodás nélkül tarthassák azokat, ha akarják.¹⁷ Az oklevél ugyan nem

¹³ RICHARD MARSINA: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II.* Bratislavae 1971–1987. (a továbbiakban: M.) II. 28.

¹⁴ FERDINANDUS KNAUZ–LUDOVICUS CRESCENS DEDEK: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–III.* Strigonii 1874–1924. (a továbbiakban: MES.) I. 346., 347.; T. SMIČIKLAS–M. KOSTRENCIĆ: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. I–XVI.* Zagrabiae 1904–1976. (a továbbiakban: Sm.) IV. 384.; W. XI. 373–374.; W. VII. 489.; GYÖRFFY GYÖRGY: *Adatok a románok XIII. századi történelméhez és a román állam kezdetéhez.* Történelmi Szemle 1964. 7.; HANS WAGNER–IRMTRAUT LINDECK–POZZA: *Urkundenbuch des Burgenlandes. I–IV.* Wien–Köln–Graz 1955–1985. (a továbbiakban: UB.) I. 325.; RA. 1667. szám; UB. II. 8., 9.

¹⁵ W. IX. 378–379.; Sm. VII. 63.; W. XII. 550–551.

¹⁶ UB. II. 8., 9.; W. IV. 309.; W. IV. 268.

¹⁷ HO. VI. 39–40. L. ERDÉLYI LÁSZLÓ: *Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései.* Történelmi Szemle 1915. 349–350.; TAGÁNYI KÁROLY: *Felelet Dr. Erdélyi Lászlónak „Árpád-kori Társadalomtörténetünk Legkritikusabb Kérdései”-re.* Történelmi Szemle 1916. 584–585. old. 1. jegyz.

mondja, de aligha képezheti vita tárgyát, hogy Zamárd (utóbb Zamaróc, illetve Zamarovce), e Trencsén közvetlen szomszédságában fekvő föld eredetileg a trencsényi vár ingatlana volt, vagyis a németországi hospesek várföldön telepedtek le. Mivel a várföldet általában szolgálat terhelte (ne feledjük, még a várjobbágyok sem teljesen szabad emberek, hanem kötött liberek voltak),¹⁸ érthető a többi várjobbágy fellépése, ha magukhoz hasonlóan szolgálatra (szállásadásra) akarták kényszeríteni a várföld új lakóit. Ám a jövevények az idegeneket megillető mentességekre hivatkozva el tudták ismertetni kívüllásukat a várjobbágyok körén, jóllehet a várszervezettől teljesen mentesek mégsem maradhattak: a várispánnak (*comiti castris*) fegyveres szolgálatot biztosítottak. Ez önmagában bizonyos, hogy várföldön telepedtek meg. Ezt erősíti meg az a körülmény, hogy saját akarataik szerint a várral összefüggő tisztségeket viselhettek, ami kizárt dolog lett volna, ha mindenben függetlenek lettek volna a vártól. A Trencsén megyei Zamárd hospesei tehát azáltal váltak várhospes-szé, hogy idegen etnikumú és várföldön megtelepedett emberek voltak. Ám valóban várhospesek voltak a zamárdi hospesek? A kérdésre későbbi oklevél révén tudunk feleletet adni. Azok fiai, akik 1241-ben megvédték a várjobbágyok ellenében szabadságukat, 1261-ben IV. Bélával megerősítették kiváltságukat, 1270-ben viszont ugyanezek már mint trencsényi várhospesek (*hospites castris nostri Trinchiniensis*) érvényesítették V. István királlyal 1261. évi oklevelüket.¹⁹ A zamárdi hospesek tehát vitathatatlanul várhospesek voltak, szabadságuk gyökere idegen voltukban rejtett, a várföldre letelepedvén szabadságuk nagy részét sikerült a várelemek ellenében megmenteniük, de teljesen nem függetlenedhettek a várszervezettől.

Hogy a várhospesek alapvetően azért váltak várhospesszé, mert várföldön lettek otthonra, több más oklevél is megerősíti. Várhospeseknek gondolhatjuk a Valkó vára mellett tartózkodó hospeseket (*hospites iuxta castrum Valkow commorantes*), nemzetiségükre nézve németeket, szászokat, magyarokat és szlávokat, akiknek Kálmán király, szlavón herceg, IV. Béla tesvéröccse 1231-ben adott kiváltságot. Eszerint a köztük levő minden vitás ügyben a falunagy (*maior villae*) ítéljen, a vérontás megítélésére azonban a vár egyik tisztségviselőjével, a porkolábbal (*ianitor castris*) együtt legyen csak illetékes. S hogy a hospesek semmiben se szenvedjenek hiányt, Kálmán lakás céljára nekik adta a valkói vár T. nevű földjét a földnek hasonlóképpen T. nevű erdejével együtt, hogy onnan (tudniillik az erdőből kitermelt fából) házakat építhessenek.²⁰ Kálmán halála után a valkói hospesek, akik most már nem mint Valkó vára mellett, hanem mint a valkói vár suburbiumában tartózkodó hospesek (*hospites in suburbio castris Walkow commorantes*) tűnnek fel, Kálmán kiváltságlevelét IV. Bélával 1244-ben megerősítették. Ennek okát is gyanít-

¹⁸ BOLLA ILONA: a 10. jegyzetben i. m. 225.

¹⁹ HO. VI. 108.; HO. VI. 175.

²⁰ Sm. III. 346.

hatjuk az 1244. évi megerősítésből. Ez arról szól, hogy a valkói ispán és a jobbágyok (azaz a valkói várispán és a várjobbágyok) sok kárt és ellenségeskedést szftottak a Kálmán által nekik adott Harsány földön. Vagyis a valkói várszervezet vezetői sem fogadták el egy csapásra, hogy szolgálattal terhelt várföldön a vár szolgálatától mentes hospes-réteg telepedett le. Mivel a viszályt növelte a hospesek és a várelemek birtokainak körülhatárolatlan volta, ezért IV. Béla 1244. évi oklevele szerint elvégezték Harsány föld határainak kijelölését.²¹

Hasonló a helyzet a barsi hospesekkel is. IV. Béla király 1240. évi okleveléből arról szerzünk tudomást, hogy a barsi vár suburbiumában tartózkodó magyar és német hospesek (*hospites nostri tam Hungari quam Teutonici in suburbio castris de Bors commorantes*) azt kérték az uralkodótól: állapítsa meg, hogyan és mivel tartoznak szolgáltni neki és a várispánnak (*comiti castris*). A király úgy döntött, hogy a hospesek a várispánnak évente egy alkalommal tartoznak adni meghatározott juttatást, kisebb ügyekben a falunagy (*villicus*) ítélt, súlyosabb ügyekben (pl. vérontás) a várispán fog ítélni a falunagy jelenlétében. Fontos körülmény, hogy IV. Béla a hospeseknek lakás céljára elsősorban várföldeket adott. E földek egyikét egy Guda nevű személy tartotta, akit az uralkodó testvérével együtt a hospesek közé sorolt, és azok szabadságát biztosította számára.²² Jó példa ez arra, hogy az eredendően kiváltságot élvező hospesek közé került személy – aki származását tekintve sem idegen, sem jogállását tekintve hospes nem volt – elnyerte a hospes-szabadságot. Ugyanerre szolgált példát IV. Béla király egy másik, szintén 1240. évi oklevele. Eszerint a Grabes falubeli, a királyi lovászok jobbágyai közül származó Wochot, aki már sokkal korábban átköltözött a pozsonyi királyi várba, hogy ott lakjon, a határvédelemben szerzett érdemeiért eddigi kondíciójából IV. Béla kivette és a királyi hospesek közé sorolta.²³ Aligha szenvedhet kétséget, hogy erre azért került sor, mert Woch a pozsonyi várba költözésekor királyi (azaz vár-) hospesek közé került. Még a tatárjárás után évtizedekkel is akad arra példa, hogy hospesek hajdani várföldre telepedtek. IV. Béla király 1264-ben a türjei monostor Zalavári nevű földjét a monostortól elvéve a Zalavár földön összegyűlt hospeseinek adta.²⁴ Ehelyütt a föld elnevezése (*Zalawari*) mutatja, hogy ez, mielőtt egyházi tulajdonba került volna, a zalai váré volt (jelentése: 'Zala váré').

²¹ Sm. IV. 227–228. L. még Sm. V. 280.

²² M. II. 56–57. L. még uo. 298–299. L. továbbá Gy. I. 431–432. Lektorunk, KUBINYI ANDRÁS kétséget fejezte ki „valamennyi, eredetileg várföldön lakó hospes várhospesszé nyilvánításával szemben”.

²³ MES. I. 336.

²⁴ *Zala vármegye története. Oklevéltár. I. Bp. 1886. 45.*

A felsorolt példák magyarázatát adják annak, hogy a várhospesek miért rendre földek, falvak birtokosaként tűnnek fel az oklevelekben.²⁵ Azért, mert várföldön telepedtek meg. Arra is akad példa, hogy (pozsonyi) várhospesek vásárlás útján jutottak földhöz. Sajátságos, hogy éppen ezt a földet IV. László király eladómanóozta.²⁶ Nem egyedüli adatról van szó. IV. Béla már 1238-ban túladott trencsényi várhospesek, 1249-ben szolnoki várhospesek földjén. V. István ifjabb királyként 1263-ban a várhospesek egy Kraszna megyei földjét adta oda. V. István király 1271-ben a zalai vár templommal rendelkező Kebele nevű földjét adományozta el, amelyen akkor zalai várhospesek éltek. IV. László 1276-ban a királyi hospesek Galgóc földjét idegenítette el, amelynek határjárásában a Galgóc városban tartózkodó galgóci várhospesek földje szerepel.²⁷ Ezek az adatok – a várhospesek vár iránti kötelezettségére és a várszervezet tisztségviselőivel szembeni szolgálatára vonatkozó adatokkal együtt – megadják annak a sajátos helyzetnek a magyarázatát, hogy miként fordulhat elő olyan jogállapot, amilyent IV. László király egy 1284. évi diplomája tükröz. Eszerint az uralkodó eladómanóozta a honti vár Hont nevű földjét, amelyen a vár joghatósága alatt a hospesek szabadsága szerint élő népek (*sub iurisdiccione castris predicti populi sub libertate hospitum*) laktak.²⁸ Az ellentmondás nyilvánvaló: a vár joghatósága kötöttségeket, kötelezettségeket jelentett, a hospesek szabadsága pedig már eredetileg is a személyes szabadságjogok teljességét, a köz- vagy arany-szabadságot foglalta magában.²⁹ Az oklevelekből kihámozható társadalmi gyakorlat éppen erre a felemás helyzetre vet fényt. A várhospesek a dolog természeténél fogva kötött liberekké váltak, mégha kötöttségük jóval lazább is volt, mint a várjobbágyoké. Azzal, hogy várföldön telepedtek meg, ezt a laza kötöttséget mindenképpen vállalták. Megnyilvánult ez a kötöttség abban, hogy bizonyos várelemek (várispán, porkoláb) ítélték felettük. Alkalmassint katonai kötelezettséggel tartoztak a várispánnal szemben, olykor évi egy összegű, meghatározott juttatások adására is kényszerítve voltak. Ebbéli ingatag helyzetükből két irányban mozdulhattak el. Lejjebb süllyedhettek, földjükkel együtt eladómanóozhatták őket, s kérdés, hogy új földesuruk előtt mit tudtak átmenteni hajdani kivételezettségükből. Ugyanakkor nem kevesen felfelé emelkedhettek: ennek az volt a feltétele, hogy a király vagy Szlavóni-

²⁵ Fentebb még nem idézett adatok: *Hazai oklevéltár*. Bp. 1879. 19.; W. II. 270.; HO. VI. 98. stb.

²⁶ W. IX. 147.

²⁷ M. II. 27–28.; Sm. IV. 384.; GYÖRFFY GYÖRGY: a 14. jegyzetben i. m. 7.; UB. II. 8., 9.; RA. 2687.

szám.

²⁸ W. IX. 378–379.

²⁹ A hospes-szabadságra l. LEDERER EMMA: *A legrégebb magyar iparososztály kialakulása. Századok* 1927–1928. 510–528.; BOLLA ILONA: a 10. jegyzetben i. m. 87–88. L. még FÜGEDI ERIK: *Középkori magyar városprivilegiumok. Tanulmányok Budapest múltjából. XIV.* Bp. 1961. 43–73.; KUBINYI ANDRÁS: *A királyi várospolitika tükröződése a magyar királyi oklevelek arengáiban. Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk. SZÉKELY GYÖRGY. *Memoria saeculorum Hungariae.* 4. Bp. 1984. 276–287.

ában a bán, illetve Erdélyben a vajda felmentse őket a vár, a várispán szolgálata, illetve joghatósága alól. Számos olyan esetet ismerünk, amikor ilyen mentesítésre sor került. Az esetek egy részében bizonytalan, hogy várhospesekről (azaz várbirtokra települt hospesekről) van-e szó,³⁰ más esetekben ez még akkor sem kétséges, ha maga a várhospes szó a kérdéses forrásban nem fordul elő. Nyilvánvalóan várhospesekre vonatkozik a mentesség a désvári hospesek esetében. V. István ifjabb király jóváhagyta velük kapcsolatban Ernei erdélyi bán (azaz vajda) rendelkezését, hogy ti. e hospesek mentesek a szolnoki ispán, a curialis comes és a szolnoki várjobbágyok joghatósága alól, csak saját falunagyuk (*villicus*) vagy István király ítélheti őket, s a szalacsi és szatmári hospesek szabadsága szerint tartoznak István király seregébe menni, és vele együtt harcolni.³¹ Várhospesekre gyanakodhatunk a kassai hospesek esetében is, akiknek ugyancsak V. István király szintén 1261-ben biztosított kiváltságot. Nekik adta a Fel-Kassa földet, hogy a föld cenzusa fejében örökösük Szent György napján évente fél arany fertót fizessenek a királynak, egyszersmind őket és örökösüket kivette a vár communitásának hadserege és joghatósága alól, a maguk választotta bíró elé álljanak mind ők, mind a hozzájuk tartozók, más hospesek szabadsága és szokása szerint.³² Egészen nyilvánvalóan szól a várhospesek és a szabad hospesek közti különbségről IV. Béla király egy 1254. évi oklevele. Ebben – egyebek mellett – a dobronyai és bábaszéki hospeseket (bár a szöveg nem tartalmazza a kifejezést: várhospeseket) felmenti a zólyomi várnak végzett munka és szolgálatok alól, hogy azoktól, miként más szabad királyi hospesek (*aly hospites nostri liberi*), mentesek és szabadok legyenek.³³ A várhospesek jogi helyzetéből tehát vezetett út a hospesi szabadságok teljességének eléréséhez is. István szlavón bán 1255. évi okleveléből arról értesülünk, hogy már Kálmán király (tehát a tatárjárás előtti években) négy roviscei hospeszt abban a szabadságban hagyott, amelyet a várjobbágyok élveznek, s ezt most István bán is jóváhagyta.³⁴ A várhospesek egy másik része bizonyosan beleolvadhatott a várjobbágyságba, s annak sorsában osztozott. 1262-ben egy Vendég (*Wendig*) nevű mosoni várjobbággal találkozunk,³⁵ aki azért nyerhette e nevét, mert hospes lehetett. A földdel együtt eladományozott hospesek sorsa megint csak változatos lehetett.

³⁰ Sm. IV. 489–491. L. még W. VIII. 5–7.

³¹ FRANZ ZIMMERMANN–CARL WERNER: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I. Hermannstadt 1892. 86.

³² TUTKÓ JÓZSEF: *Szabad királyi Kassa városának történelmi évkönyve*. Kassa 1861. 203.

³³ HO. VI. 76–77.

³⁴ Sm. IV. 597.

³⁵ UB. I. 275.

Áttekintve az öt pondust fizetőkről és várhospesekről rendelkezésünkre állott adatokat, úgy tűnik: e két társadalmi csoportot nem lehet azonosítani, s főleg nem szabad arra gondolnunk, hogy azokat – főleg a várhospesek esetében bizonyos ez – IV. Béla tatárjárás utáni utáni reformjaihoz kellene (vagy egyáltalán lehetne) kapcsolnunk.

Hospes de château et ceux qui payaient cinq pondus

Dans cette étude, l'auteur essaie de démentir l'opinion selon laquelle les groupes sociaux figurant dans les sources sous le nom de ceux qui payent cinq pondus (*quinque pondera solventes*) et les hospes de château (*hospites castri*) servent à désigner la population ayant le même statut juridique et que ce statut aurait été institué par Béla IV après l'invasion tatar (1241–1242). Après avoir revu les données, l'auteur constate que ceux qui payaient cinq pondus figurent en réalité après l'invasion tatar dans les sources. A l'origine, ils étaient des peuples de château sédentaires ayant un statut juridique servile et qui avaient leurs propres terres et c'est en conséquence de leur force économique – tout en gravissant les échelons de la hiérarchie sociale – qu'ils se sont introduits à l'état des serfs devenant de plus en plus homogènes juridiquement, mieux encore, quelques-uns de leurs représentants ont réussi à entrer dans les rangs de la simple noblesse. Les hospes de château figurent déjà dans les décennies précédant l'invasion tatar, à l'origine ils étaient des éléments de peuple ayant un statut juridique libre et qui sont devenus hospes du château par le fait qu'ils s'étaient établis sur la terre du château. Sur la terre du château, ils sont devenus libres attachés, ils ont gardé beaucoup d'éléments de leur liberté. Justement, à cause de cela, beaucoup d'entre eux – dispensés du service du château – sont devenus hospes libres, une autre partie avait la possibilité de s'intégrer aux vassaux des châteaux (*jobagiones castri*). Plus tard, ceux-ci ont trouvé le chemin qui mène à la simple noblesse. Le sort des hospes de château qui ont été donnés en fief avec les terres du seigneur pouvait être varié.